

קוסייהב / בעליתן / קוסנתן / נתנמרן / נתני / קוסוהב / נתנבעל:
על חשיבותם של שמות פרטיים מאדומיה להבנת מציאות הלשון
בארץ ישראל בתקופה הפרסית

אוהד כהן

עניינו של מאמר זה הוא בחינת העדות הלשונית העולה ממכלול השמות הפרטיים המופיעים באוסטרקונים הארמיים מהיחידה המנהלית אדומיה בתקופה הפרסית (538–332 לפסה"נ). כפי שאראה להלן, אף שאין זה קורפוס גדול, התמונה העולה ממנו חשובה ומרכזית ביותר להבנת המציאות הלשונית בת התקופה. השלכותיה של תמונה זו חורגות מתחומי היחידה המנהלית אדומיה, והשמות עוזרים לנו להבין באופן עמוק יותר גם את מציאות הלשון בשכנותיה ממערב (אשדוד) ומצפון (יהודה). יתרה מזאת, הבנת המציאות הלשונית העולה מקורפוס שמות זה מאירה באור חדש את הכוחות הלשוניים שעיצבו את העברית המקראית המאוחרת שנכתבה בתקופה זו.

1. רקע היסטורי

1.1 דרום ארץ ישראל בתקופה הפרסית
נפילתה של ירושלים וחורבן בית המקדש בשנת 586 לפסה"נ הניעו שורה ארוכה של שינויים פוליטיים, חברתיים וכלכליים. שניים מן המרכזיים שבהם היו הפיכת המדינה היהודאית העצמאית לפרובינציה בבלית ומחיקתו של המרכז הדתי, הרוחני והסמלי של יהודה.¹ אחת מתוצאות המשנה של חורבן ירושלים הייתה קריסתה של הפריפריה היהודאית בהרים שמדרום לעיר,

D. Laird, *Negotiating Power in Ezra-Nehemiah*, Atlanta, GA 2016 1

[שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, כו (תש"ף), עמ' 257–280]

בשפלה ובעמקים של באר שבע וערד.² היחלשותה של יהודה יצרה למעשה מעין ריק, ואט אט חדרו לתוכו מתיישבים מהיחידה המנהלית הדרומית (לימים אדומיה) והרחיבו את גבולה.³

מן העדויות הארכיאולוגיות והאפיגרפיות מתקופה זו עולה כי קיים מתאם בין שלוש היחידות המנהליות בדרומה של ארץ ישראל ובין שלושה רכיבים אתניים כנעניים מרכזיים: בדרום – רכיב כנעני (אדומי) שמקורו בעבר הירדן;⁴ במרכז – רכיב כנעני (יהודאי) שמקורו בשרידי היישוב שלאחר החורבן בשנת 586; ובחוף – רכיב כנעני (פניקי) שמקורו בחוף הצפוני, ואשר התפשט דרומה בעקבות השינויים הגיאופוליטיים שעבר האזור. אחת העדויות הממחישות את תמונת המצב המורכבת הזו היא המתאם שבין היחידות המנהליות הללו ובין תפוצתם של השמות הפרטיים מן הממצא האפיגרפי. מבחינה סטטיסטית הרוב המכריע של השמות מן היחידה המנהלית הדרומית הם אדומיים וערביים, רוב השמות מן היחידה המרכזית הם יהודאיים, ורוב השמות מיחידת החוף הם פניקיים.⁵

עד לפני כשלושה עשורים היו בידינו עדויות היסטוריות מועטות באופן יחסי מהיחידה המנהלית הדרומית בארץ ישראל במהלך התקופה הפרסית. במספר פסוקים מקראיים השתמרו עדויות להשתתפותם של האדומים במאבקים

O. Lipschits, *The Fall and Rise of Jerusalem*, Winona Lake, IN 2005, p. 190 2

שם, עמ' 182. 3

יחד עם הרכיב הכנעני של עבר הירדן הגיע גם רכיב אתני ערבי. ראו: I. Eph'al, 'Sedentism of Arabs in 8th-4th Centuries BC', L. Nehmé and A. Al-Jallad (eds.), *To the Madbar and Back Again: Studies in the Languages, Archeology, and Cultures of Arabia Dedicated to Michael C. A. Macdonald*, Leiden and Boston, MA 2017, pp. 479–488 4

I. Eph'al and J. Naveh, *Aramaic Ostraca of the Fourth Century BC from Idumaea*, Jerusalem 1996; A. Yardeni, *The Jeselsohn Collection of Aramaic Ostraca from Idumea*, Jerusalem 2016; B. Porten and A. Yardeni, *Textbook of Aramaic Ostraca from Idumea*, I-II, Winona Lake, IN 2014–2016, עמ' xxvi. מובן שתמונה זו היא תמונה סטטיסטית וכללית ביותר. המצב האמיתי כפי שנראה להלן היה ודאי מורכב בהרבה. ראו: J. Kessler, 'Persia's Loyal Yahwists: Power Identity and Ethnicity in Achaemenid Yehud', O. Lipschits and M. Oeming (eds.), *Judah and the Judeans in the Persian Period*, Winona Lake, IN 2006, pp. 91–121 5

צבאיים כנגד יהודה הפרסית,⁶ אך אין הם יוצאים מגדר תיאור לקוני וכללי ביותר.⁷ לפני כשלושה עשורים החלו ארכיאולוגים לחשוף ממצאים רבים, אפיגרפיים ואחרים, הנוגעים ליחידה המנהלית הדרומית במהלך התקופה הפרסית. ממצאים אלו עולה כי האדומים החלו להתיישב בדרום ארץ ישראל כבר במאה השביעית לפסה"נ,⁸ עוד לפני חורבנם של היישובים היהודאיים באזור. אם כן תהליך החדירה של האדומים לדרומה של ארץ ישראל היה תהליך ארוך,⁹ אשר כלל את השתלבות היישובים האדומיים במעין שתי וערב עם אלו היהודאיים.¹⁰ בשיא התפשטותה היו גבולותיה של יחידה זו ים המלח והרי מואב ממזרח, מדבר הנגב מדרום, אשדוד הפניקית ממערב ויהודה מצפון. יישובי הספר המרכזיים ביחידה זו היו בית צור בצפון ובאר שבע, תל עירא, ערוער וערד בדרום. באדומיה התלמית, ממשיכתה של אדומיה הפרסית, שימשו מרשה כמרכז המנהלי של החלק המערבי של אדומיה ואדוריים כמרכז המנהלי של חלקה המזרחי.¹¹

אחת התרומות האפיגרפיות המרכזיות בדור האחרון היא גילויים של למעלה מ־2,000 אוסטרקונים מאדומיה הכתובים ארמית.¹² אוסטרקונים אלו מכילים עדויות רבות הנוגעות לחיי היום־יום באזור זה, למשל עדויות על תנועת סחורות, מעמדם של פועלים שכירים ובעלות על קרקעות.¹³ גילוי זה פתח צוהר הן לעניינים כלליים של אתניות, דמוגרפיה, מבנים מנהליים, כלכלה ולשון והן לעניינים קונקרטיים יותר כגון שמות פרטיים ושמות מקומות.¹⁴ רובם המכריע של האוסטרקונים הללו הם טקסטים כלכליים מסוגים שונים. עדה ירדני חילקה את האוסטרקונים לסוגים אלו: (1) תיעוד של תנועת סחורות (רוב הטקסטים); (2) תיעוד של מעבר פועלים; (3) תיעוד של בעלות

6 ראו למשל: יח' כה 12–14; לה 2–15; לו 5; יואל ד 19; ע' א 11–14.

7 י' אפעל, 'ראשיתה של אידומיה', קדמוניות, 126 (תשס"ג), עמ' 77–79.

8 שם, עמ' 77.

9 שם.

10 O. Tal, 'Idumea (Edom) in the Fourth Century BCE: Historical and Archaeological Introduction', ירדני (לעיל הערה 5), עמ' ix–xix.

11 שם, עמ' ix.

12 אפעל ונווה (לעיל הערה 5); פורטן וירדני (לעיל הערה 5); ירדני (לעיל הערה 5).

13 פורטן וירדני (שם), ב, עמ' xxii.

14 אפעל ונווה (לעיל הערה 5).

על אדמות; (4) רשימות מסוגים שונים; (5) כתובות על כדים; (6) מכתבים – מעטים מאוד ומקוטעים מאוד.¹⁵ מטיבם של טקסטים אלה שהם מקוטעים, ושלא תמיד ברור ההקשר שבו נכתבו. עם זאת ניתן לומר בהכללה גסה כי השפה הכתובה בהם היא ארמית ממלכתית טובה.¹⁶

כפי שאראה להלן, התמונה הלשונית העולה מן השמות הפרטיים שעל האוסטרקונים – כ־600 שמות¹⁷ – עומדת בניגוד חד למסגרת הכתיבה המנהלית שבה הם נטועים.¹⁸ תמונה זו עולה בקנה אחד ובאופן מוחשי ביותר עם מכלול שלם של עדויות היסטוריות מן המקרא ומן הממצא הארכיאולוגי.¹⁹ משתקפת ממנה מציאות רב לאומית ורב לשונית מורכבת מאוד. הממצא האנומסטטי מאשש באופן ברור ביותר את דבריו המפורסמים של נחמיה: 'גַם בְּיָמֵינוּ הָיָה רְאִיתִי אֶת הַיְהוּדִים הַשִּׁיבֹנִי אֲשֶׁר דִּוְיֹת (אֲשֶׁר דִּוְיֹת) עֲמוֹנִיּוֹת (עֲמֹנִיּוֹת), מוֹאָבִיּוֹת: וּבְנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁר דִּוְיֹת וְאֵינָם מְכִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכָל־שׁוֹן עִם וְעַם' (נחמ' יג 24). בניגוד לתמונת הכללית הסטטיסטית של שלוש יחידות מנהליות מובהקות שהזכרתי לעיל, לשון השמות חושפת כי תהליכי הגירה, נישואי תערובת וקשרי מסחר הביאו ליצירת כור היתוך של מספר רכיבים כנעניים. מסתבר כי תהליך זה התרחש לא רק באדומיה אלא גם בשכנתה מצפון יהודה וככל הנראה גם ביחידה המערבית, אשדוד,²⁰ כלומר תהליך זה אפיין את כל המרחב שבדרומה של ארץ ישראל.

15 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' xxii.

16 על ההבדל בין הכתיב הלא עקבי של השמות לכתיב בכתובות ראו: אפעל ונווה (לעיל הערה 5), עמ' 16.

17 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' xxvi.

18 פורטן וירדני (לעיל הערה 5), א, עמ' xx–xxii; אפעל ונווה (לעיל הערה 5), עמ' 15–16.
19 ראו למשל דיווחו של נחמיה על היהודאים ה'יושבים אצלם', כלומר היהודאים המתגוררים ביחידות המנהליות השכנות (נחמ' ד 1–6), אל מול דיווחו על הצרים (פניקים) המתגוררים בירושלים (שם יג 15–16). אשר לאוסטרקונים מאדומיה, אף שרובם המכריע נרכשו בשוק סוחרי העתיקות ולא נמצאו בחפירות מסודרות, מקובל על רוב החוקרים כי אלו ממצאים אותנטיים מהתקופה הפרסית. ראו: אפעל ונווה (לעיל הערה 5); ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 2.

20 O. Cohen, 'An Interdisciplinary Approach to the Linguistic Milieu in Southern and Central Palestine during the Persian Period (538–332 BCE)', *JNSL*, 46/1 (2020), pp. 39–62

1.2 המסגרת המנהלית: מקומה ותפקידה של הארמית מציאתם של כ־2,000 אוסטרקונים מנהליים מאדומיה הכתובים ארמית מחייבת אותנו לתת את הדעת גם על שפה זו. השימוש בארמית כשפת המנהל באזורים שמעבר לנהר הפרת שורשיו בתקופה האשורית. כפי שמתועד בספרות, כבר במאה התשיעית לפסה"נ היו במרחב זה כתבים דו־לשוניים (אכדית וארמית),²¹ אולם רק לאחר שכבש תגלת פלאסר השלישי את הממלכות של אזור סוריה – ארץ ישראל במהלך המאה השמינית, הפכה הארמית לשפה המנהלית הרשמית השנייה בצד האכדית.²² במילים אחרות, השימוש בארמית כלינגווה פרנקה של המזרח הקרוב כולו – תפקיד שמילאה עד עלייתו של האסלאם – ראשיתו באימוצה כשפת המנהל באימפריה האשורית.²³ מיקומה הגיאוגרפי של ארם, בתווך שבין אשור במזרח ובין הממלכות המערביות של עבר הנהר, היה מן הסתם גורם חשוב בביסוסו של תהליך זה. מטבע הדברים בחרו אנשי המנהל האשורים בדיאלקט המרכזי על מנת לגשר בין השפה השמית המזרחית של מסופוטמיה (אכדית) ובין ריבוי הדיאלקטים הכנעניים במערב. בהמשכו של תהליך זה אימצו גם הבבלים את הארמית כשפת המנהל שלהם, וכך עשו גם יורשיהם הפרסים.

אין ספק אפוא שהארמית מילאה תפקיד מרכזי במנהל בתחומי ארץ ישראל בתקופה הפרסית. מרבית הטקסטים האפיגרפיים מתקופה זו שנמצאו בארץ ישראל אכן כתובים בארמית. תמונת מצב זו הובילה חוקרים רבים להתמקד בהשפעתה של הארמית על העברית, והיו אף שהרחיקו וטענו כי בתקופה הפרסית הייתה הארמית השפה המדוברת העיקרית – אם לא היחידה.²⁴ כפי

21 על מקומה של הארמית באימפריה האשורית ראו: ח' תדמור, 'על מקומה של הארמית בממלכת אשור: שלוש הערות על תבליט של סרגון', ארץ ישראל, 20 (תשמ"ט), עמ' 252–249. על מקומה של הארמית באימפריה הפרסית ראו: M. L. Folmer, *The Aramaic Language in the Achaemenid Period: A Study in Linguistic Variation*, Leuven 1995, pp. 1–41

22 תדמור (שם), עמ' 250.

23 שם.

24 ראו למשל: F. H. Polak, 'Sociolinguistics and the Judean Speech Community in the Achaemenid Empire'; Lipschits and Oeming (above, n. 5), pp. 589–628; I. Kottsieper, 'And They did Not Care to Speak Yehudit: On Linguistic Change in Judah during the Late Persian Era', O. Lipschits, G. N. Knoppers and R. Albertz (eds.), *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.*, Winona Lake, IN

שמעידים לא רק האוסטרקונים אלא גם השמות הפרטיים, לארמית אכן היה חלק חשוב במכלול הלשוניות ששימשו בארץ ישראל בתקופה זו, אולם כפי שטענתי במקום אחר,²⁵ יש להעריך את טיבה ותפקידה באופן מורכב יותר – ההנחה שכל שינוי לשוני בתקופה זו משקף השפעה ארמית היא פשטנית מדי. אחת התרומות החשובות של קורפוס השמות מאדומיה היא מיקומה של הארמית בצד השפות והלהגים האחרים אך לא כמרכיב היחיד או החשוב ביותר. כפי שאראה להלן, נדרשת הגדרה מדויקת יותר של הפונקציה ההיסטורית של שפה זו באזור גיאוגרפי ספציפי זה ובתקופה הנדונה.

2. תיאור לשוני של השמות הפרטיים

חקר השמות הפרטיים נוגע בתחומי דעת רבים ומגוונים – סוציולוגיה, ספרות, היסטוריה, פרוסופוגרפיה, חקר אמונות ודעות ועוד.²⁶ בבלשנות, שבה אני מתמקד, מאופיינת לשון השמות הפרטיים כתחום לשוני מיוחד, ואף שפעמים רבות מילים המשמשות בשמות פרטיים משמשות גם בשפה הכללית, הן מציגות בשני המקרים קווי לשון שונים מאוד.²⁷

תמונת הלשון הדינמית מאוד העולה ממצאי השמות בקורפוס האוסטרקונים הארמיים מאדומיה מהתקופה הפרסית תואמת לתיאורים של המציאות ההיסטורית והחברתית בתקופה זו. בזכות הגיוון הרב שבעדות הלשונית שבשמות הפרטיים עדות זו חשובה כל כך להבנת תמונת הלשון הרחבה יותר. זהו למעשה קורפוס לשוני שכללי הכתיבה התקנית חלים עליו במידה מוגבלת, ועל כן הוא חושף את מורכבות המגע האינטנסיווי בין הלשוניות המדוברות בתקופה זו.²⁸ החירות הלשונית שלקחו להם כותבי האוסטרקונים

2007, pp. 95–124; K. Beyer, *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*, Göttingen 1984, pp. 28–44

25 כהן (לעיל הערה 20).

26 S. C. Layton, *Archaic Features of Canaanite*: למשל: *Personal Names in the Hebrew Bible*, Atlanta, GA 1990, pp. 1–11

27 שם.

28 U. Weinreich, *Languages in Contact*: על חיבתה של תופעת המגע בין לשונות ראו: *Findings and Problems*, The Hague, Paris and New York 1953; Y. Matras, *Language Contact*, Cambridge 2009

הללו בכתיבת השמות עומדת בניגוד חד למוסכמת הכתיבה המוקפדת שלהם בכל מה שקשור לטקסט המנהלי.

2.1 פונטיקה

2.1.1 מימושים שונים של שורשים שווי מוצא

הנחת המוצא של המחקר השמי המשווה היא שהגאים מסוימים עברו בשפות השמיות השונות מעתקים שיש בהם מידה לא מבוטלת של עקביות.²⁹ למשל העיצור החוכך הבין-שני הקולי $/d/$ * הופך בעברית באופן עקבי לחוכך מכתשי קולי $/z/$, לעומת זאת בארמית הוא הופך באופן עקבי לסותם מכתשי קולי $/d/$, ואילו בערבית (הקלסית) הוא נשאר $/d/$. מבט משווה על השפות השמיות מראה כיצד שורשים שווי מוצא מקבלים מימושים שונים בשפות השונות. השוואה בין השורשים השונים המוצגים בשמות הפרטיים מאדומיה מעלה כי שורשים שווי מוצא אלו מופיעים במימושיהם השונים זה לצד זה.

2.1.1.1 *NZR < נצר / נטר

1. ב 26 לאלול שנת 44 / מן טחון תמוז משכו / לקוסלנצר בר ויהוכל"
(JA 414).

2. [קו]סנתן / עדרמראן / נטירא (JA 168).

2.1.1.2 *DR < עזר / עדר

3. [יה]וכל עזר בר [ה] (JA 408).

4. יעדראל מן מנקדה 30 (JA 128).³⁰

2.1.1.3 *WHB < והב / יהב

5. קוסיבה / לעדיד/רו מן מנקדה / גזירן 3 (JA 141).

6. ב 1 למרחשון שנת 2 / והבאל ד/רקר/ד ס 4 ק 1 (JA 108).³¹

G. Goldenberg, *Semitic Languages: Features Structures Relations Processes*, 29
Oxford 2012, p. 68

30 ראו גם השמות יעדראל, עדראל, עדרבעל, עדרני, עדרקוס, קוסעדר בגלוסר השמות אצל: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 660 ואילך. תיאורטית הכתיב באות זי"ן יכול להיות גם כתיב ארמי ארכאי. הצורה עזר נראית יותר כמו צורה עברית, אולם ייתכן שהתערוכת כאן מורכבת יותר.

31 ראו גם השמות והבו, והבי, קוסיבה בגלוסר השמות אצל: ירדני (שם).

דוגמאות 1, 3 מציגות את המימוש הכנעני (יהודאי/פניקי/מואבי) של שורשים אלו, ואילו דוגמאות 2, 4 מציגות את מימוש הארמי. דוגמאות 5, 6 קשורות במעתק המכונה המעתק השמי הצפוני-מערבי. בשפות השמיות הצפוניות-מערביות (דהיינו בשפות הכנעניות בארמית ובאוגריתית) הפכה בשלב מסוים כל W תחילית ל-Y. למשל בעברית אנו מוצאים את המילה יָלַד, ובערבית – יָלַד. השורש יה"ב מייצג אפוא את הווריאנט השמי הצפוני-מערבי (במקרה זה הארמי), ואילו וה"ב מייצג את מקבילו הערבי. המקבילות של שורשים אלו ביהודאית ובפניקית הן השורשים נת"ן וית"ן,³² המופיעים תדיר בשמות. כצפוי ובניגוד לתמונת מצב דינמית זו, בכתיבה המנהלית מופיע רק השורש יה"ב הארמי.³³

2.1.2 מימושים שונים של עיצורים שווי מוצא
 התופעה של מימוש שונה של עיצורים שווי מוצא במצאי השמות איננה מוגבלת לשורשים דומים אלא היא נרחבת יותר. כך למשל בדוגמאות אלו:

2.1.2.1 מימושים של העיצור d*

7. טור בית דכרו (JA 505)³⁴ (?d/d).

8. לנתינו בר קוסדכרכ (JA 59).

9. [על יד?] זמרי ב 13 [] (JA 161).

השם בדוגמה 8 כתוב באות דל"ת, המייצגת ככל הנראה את המימוש הארמי של העיצור הבין-שיני, החוכך, הקולי d*. את השם בדוגמה 9 נהוג לפרש כנגזר מהשורש *dmr³⁵ שמשמעותו: כוח. האות זי"ן מייצגת ככל הנראה את המימוש הכנעני /z/ של אותו עיצור – השוו: 'עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה לִי לְיִשׁוּעָה' (שמ' טו 2). ההכרעה הפונטית באשר לשם בדוגמה 7 איננה פשוטה. מצד אחד הוא נכתב באות דל"ת, הנראית כמו המימוש הארמי, אולם מהצד האחר צורן הנטייה זו הערבי המופיע במילה זו מעלה את האפשרות שהמילה אומנם

32 ראו להלן בסעיף 2.5.

33 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 634.

34 ראו גם השמות דכירו, דכרי בגלוסר השמות אצל: ירדני (שם), עמ' 660 ואילך.

35 שם, עמ' 674.

נכתבה בדל"ת – מפני שאין אות אחרת המציגה את החלופה הערבית – אך ההגייה הייתה הגייה ערבית, היינו /d/.³⁶

2.1.2.2 מימושים של העיצור *z

10. [] על קוסלנצר מ/ס 20 / [] חטירו מנציעיתא (JA 26).³⁷

11. קוסטלל שס 21 [JA 292].

בשפות הכנעניות ובארמית נעתק העיצור האמפטי *z (אשר נשתמר בערבית ז) ל/ז/ ו/ז/ בהתאמה. בדוגמה 10 ניתן לראות את המימוש הכנעני של עיצור זה בצד", ואילו בדוגמה 11 – את המימוש הארמי של אותו עיצור בטי"ת. השוו למשל: 'תחתוהי תטלל חיות ברא' (דנ' ד 9) לעומת: 'ויהי כפאשר צללו שערי ירושלם לפני השבת' (נחמ' יג 19).

2.2 מורפולוגיה

ריבוי הווריאנטים הלשוניים בשמות הפרטיים מאדומיה ניכר גם בחילופים מורפולוגיים, הקשורים בגזרות השורש השונות, בצורני הנטייה של שמות העצם ובמשקלי השם.

2.2.1 חילופי גזרות בשורשים דומים

בצד התופעה הפונטית של חילופי עיצורים בשורשים שווי מוצא, מופיעה בשמות הפרטיים תופעה מורפולוגית של חילופי גזרות בין שורשים דומים. טיבו ומהותו של השורש השמי התלת-עיצורי עומדים במרכזו של עיון בלשני אינטנסיווי החל במדקדקי ימי הביניים ועד ימינו.³⁸ אחת התובנות העולות

36 באשר לסימנת זו ראו להלן סעיף 2.2.2.1. ובאשר לשמות המסתיימים בסימנת זו ראו: A. Negev, *Personal Names in the Nabatean Realm*, Jerusalem 199, p. 20 (שם), עמ' 668.

37 ראו גם השם לצראל בגלוסר השמות אצל ירדני (שם), עמ' 660 ואילך.

38 סקירה נרחבת על מהות השורש השמי ועל חילופים בין גזרות ראו: G. Goldenberg, 'Semitic Triradicalism and the Biradical Question', G. Khan, *Semitic Studies in Honour of Edward Ullendorff*, Leiden 2005, pp. 7–25; T. Zewi, 'Root: Modern Notions', G. Khan et al. (eds.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, III, Leiden and Boston, MA 2013, pp. 428–431; G. L. del Olmo, *Questions of Semitic Linguistics: Root and Lexeme*, Bethesda, MD 2008; Th. Nöldeke, *Neue*

מעיון זה היא שהן בתוך אותה שפה עצמה (השוו למשל בעברית המקראית את השורשים המ"מ/המ"י/הו"מ) והן במעבר בין שפות שמייות שונות עשוי שורש בעל אותו מטען סמנטי להופיע בגזרות שונות. למשל בשם קוסכהל³⁹ בקורפוס השמות שלנו מופיע השורש כה"ל, המקביל לשורש העברי יכ"ל.

2.2.1.1 חילופי נת"ן/ית"ן

12. [] ... א / ישמעל / בעליתן (JA 136).

13. קוסנתן דלאל / בר חולף לבית / קוצי שרי 1 (JA 42).

חשיבותן של שתי הדוגמאות שלעיל בכך שהאיזוגלוסה, הנמתחת ביניהן איננה בין הארמית ובין השפות הכנעניות אלא בתוך המרחב הכנעני עצמו. אחד ההבדלים שבין העברית המקראית (היהודאית) ובין הפניקית הוא ההבחנה בין השורש נת"ן (היהודאי) ובין השורש ית"ן (הפניקי): 's ytn wytn [s] mlt [z] ' [...]. Irbty l'Strt, "She presented and erected this statue to her Lady Astarte"⁴¹. השם בעליתן הוא אפוא שם תיאופורי פניקי וגם המורפולוגיה שלו פניקית.⁴²

2.2.2 צורני נטייה של שמות העצם

בצורני הנטייה של שמות העצם, כמו בכל סעיף מורפולוגי אחר, יש בין השפות השמייות השונות הן תחומי חפיפה והן תחומי בידול. מטבע הדברים מעניינים אותי כאן צורנים שניכרת בהם הבחנה בין השפות הללו.

2.2.2.1 צורן נטייה ערבי: הסיומת -W

הסיומת -w המצטרפת אל שמות עצם פרטיים נפוצה בכתובות הערביות הטרומס-אסלאמיות מאזור עבר הירדן, והיא נעלמה כמעט לחלוטין בערבית

Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft, Strassburg 1910, pp. 109–178

39 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 709.

40 ראו גם השמות קוסנתן, נתנבעל, נתנמרן בגלוסר השמות אצל: ירדני (שם), עמ' 660 ואילך.

41 Ch. R. Karahmalkov, *Phoenicia-Punic Dictionary*, Leuven 2000, pp. 219–220

על השם התיאופורי בעליתן ראו: F.-L. Benz, *Personal Names in the Phoenician and Punic Inscriptions*, Rome 1972, pp. 129–131

42 ראו להלן סעיף 2.5.

הקלסית.⁴³ חיים רבין תיאר את מקורה המשוער של סיומת זו: 'Koranic spelling, which no doubt reflects the Hijazi usage of the time shows that the -an in accusative of triptote indefinite nouns was in pause sound as ā. The 'Azad dialect, therefore did the same in case of -un and -in, sounding them in pause as ū and ī.'⁴⁴ האות וי"ו המופיעה בסיומות של שמות רבים בקורפוס שלנו מסמנת לשיטתו של רבין תנועת \bar{u} שמקורה בצורת ההפסק של תנווין הנומינטיב המצטרף לשמות לא מיודעים, ושמאפיינת את הדיאלקטים הערביים המערביים. צורן זה איננו קיים בערבית הקלסית, שכן בדיאלקט החג'אזי השתמרה רק צורת ההפסק של תנווין האקוזטיב ā. צורן זה (סיומת 1) מופיע פעם אחת גם במקרא, בספר נחמיה: 'וַיְהִי כְּאֲשֶׁר נִשְׁמַע לְסַנְבְּלֵט וְטוֹבִיָּה וְלְגֶשֶׁם הָעֶרְבִי וְלִיְתָר אֲבִינּוּ כִּי בָּנִיתִי אֶת הַחוֹמָה [...] וְגִשְׁמוּ אֹמַר אֶתְּהָ וְהַיְהוּדִים חֲשָׁבִים לְמִרֹד עַל כֵּן אֶתְּהָ בּוֹנֵה הַחוֹמָה' (נחמ' ו 1, 6). רבין הציע כי היקרות זו קשורה במוסכמות הכתיבה המנהלית הארמית, שהקטע מנחמיה מבוסס עליה.⁴⁵ וככל הנראה לא מקרה הוא שסיומת זה מופיעה בשם ממקור ערבי. זיהוי מקורה של סיומת זו כסיומת יחסה ערבית נוגע גם לתפוצה הנרחבת של הווריאנט עם סיומת י" המופיע פעמים רבות באותם שמות במקום 1.⁴⁶

14. ב 7 לתשרי בית / קוצי קוסידלי / והבו דלאל כל פעלן / תלתא (JA 71).

קבוצת שמות נוספת שסיומת זו נפוצה בה היא שמות בצורת הקטנה. בערבית הקדומה הייתה צורה זו ככל הנראה CoCCayC, כפי שמעידים השמות הפרטיים הערביים מדרום סוריה (למשל: Σοραίχος, Χοθαίβος):⁴⁷

- S. Hopkins, *Studies in the Grammar of Early Arabic*, Oxford 1984, pp. 55–56 43
 Ch. Rabin, *Ancient West Arabian*, London 1951, p. 56 44
 בשמות הערביים החל מאמצע המאה החמישית לפסה"נ. על תפוצתה של סיומת זו בכתובות נבטיות ראו: נגב (לעיל הערה 36).
 רבין (שם). 45
 ראו השמות דכרו (דכרי), והבו (והבי), זבדו (זבדי), זידו (זידי), זמרו, חגגו, חטמו, חלפו, חנוני(רו), עבדו, עידו, קניו, שחרו, שמעו, שמרו (שמרי), שמתו בגלוסר השמות אצל: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 660 ואילך, וכן את הדיון שלה במבוא שם, עמ' xxvi.
 A. Al-Jallad, *An Outline of the Grammar of the Safatic Inscriptions*, Leiden and Boston, MA 2015, p. 61 47

15. ב 20 לאדר אחרי / קוסרים לעדר קוס / ועבירו משח / ס 1 ק 3

48. (JA 284).

2.2.2.2 צורני נטייה ארמיים: סיומות היידוע ? / - ? -t-

סיומות היידוע בסוף המילה א לזכר תא לנקבה הן מסממני ההיכר המובהקים של המורפולוגיה הארמית, 49 לעומת הדיאלקטים הכנעניים והערבית, שבהם מצטרפת התווית לתחילת המילה: 50

16. כרם ברא ס 16 (JA 88). 51

17. [ע]לוהי כפת חלפתא זרע ס 5 (JA 82). 52

בקורפוס הכתובות מאדומיה מופיע לעיתים אותו שם ממש עם צורני נטייה אופייניים לשפות שונות. למשל בשתי דוגמאות אלו מופיעות הן הצורה הארמית חזירא והן הצורה הערבית חנזרו:

18. חזירא דקר / ס 1 ק 3 פ / ב 19 לתמוז שנת 6 (AO 88). 53

19. ב 4 לתמוז קוסעדר בר על קוס / מן ערבת חנזרו / חס 10 / נתניא

כתב (JA 405). 54

2.2.2.3 צורן נטייה פניקי/ערבי (שמי־מערבי ארכאי): הסיומת -t- סיומת הנקבה הפרוטו־שמית *at- עברה בחלק ניכר מן השפות השמיות

48 ראו גם השמות דכירו, זבירו, חנינו, עדירו, רפיאו, שמירו, שעידו בגלוסר השמות אצל:

ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 660 ואילך, וכן את הדיון שלה במבוא שם, עמ' xxvi.

49 ראו למשל: F. Rosenthal, *A Grammar of Biblical Aramaic*, Wiesbaden 2006, p. 26;

T. Muraoka and B. Porten, *A Grammar of Egyptian Aramaic*, Leiden, New York and Köln 1998, p. 61

50 על מקורה של התווית בשפות השמיות השונות ראו: N. Pat-El, 'The Development of the Semitic Definite Article a Syntactic Approach', *JSS*, 54 (2009), pp. 19–50

51 ראו גם השמות אגרא, מרא, נתניא בגלוסר השמות אצל: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 660 ואילך; וכן השמות גלפא, גלפא, זבדא, חזירא אצל: אפעל ונווה (לעיל הערה 5), עמ' 99. כמו כן ראו דיון על שם זה בשמות הפרטיים מהכתובות התדמוריות: J. K. Stark,

Personal Names in Palmyrene Inscription, Oxford 1971, p. 78

52 ראו גם השם עתרתא בגלוסר השמות אצל: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 660 ואילך; וכן את דיונו של סטרק על חלפא וחלפתא בשמות הפרטיים מהכתובות התדמוריות: סטרק (שם), עמ' 88–89.

53 M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*², Ramat Gan and London 2002, p. 194

54 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 677, 680. וראו להלן דוגמה 26.

המערביות תהליך הדרגתי של שחיקת העיצור הסופי – בעברית ובארמית המקראית: מְלָפָה (לעומת מְלַפְת־ בנסמך),⁵⁵ בארמית המקראית: מְלָפָה (לעומת מְלַפְת־ בנסמך).⁵⁶ לעומת זאת הפניקית שימרה את המצב הארכאי, שכן בדיאלקט כנעני זה משמשת הסיומת הארכאית עם התנועה והעיצור הן לנפרד והן לנסמך: *I^{urpotl} RPT*.⁵⁷ תמונת המצב בערבית הקלסית היא תמונת ביניים מורכבת יותר, שכן נמצאים בה במעמד הנפרד זה בצד זה הסיומת הארכאית עם העיצור (-at) והסיומת שבה העיצור נשמט (-ā).⁵⁸ הד לתמונת ביניים מורכבת זו יש לא רק בצורנים עצמם אלא גם בצורת הכתיב הערבית הקלסית – הת"א מרבוטה (ε). אות זו היא שילוב של האות המייצגת את העיצור ה"א ושל הנקודות הדיאקריטיות המייצגות את העיצור ת"א.

הסיומת ת מופיעה בקורפוס שלנו במספר שמות:

20. ב 5 לתמוז שנת 5 יעפת / לבני גור (JA 322).⁵⁹

21. ב 3 לאב / שנת 6 / חלפת לבעלעיר / חביה 2 (JA 504).

סיומת t- עשויה להופיע הן בשמות ערביים והן בשמות פניקיים. כפי שהראה אחמד אלג'לאד, בכתובות הערביות המוקדמות מעבר הירדן עשויה להופיע סיומת זו הן עם שמות פרטיים זכריים והן עם שמות פרטיים נקביים.⁶⁰ שתי

P. Joüon and T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Rome 2006, pp. 285–287 55

רונטל (לעיל הערה 49), עמ' 26. 56

Ch. R. Karahmalkov, *A Phoenicia-Punic Grammar*, Leiden, Boston, MA and Köln 2001, pp. 112–125 57
הנקבה ת לנפרד. למשל במצבת מישע, שקדמה כמה מאות שנה לתקופה שבה אני דן, סיומת הנקבה בנפרד היא ת.

W. Fischer, *A Grammar of Classical Arabic*³, New Haven, CT and London 2002, pp. 39–41, 69 58

ראו גם השמות אמנת, חצפת בגלוסר השמות אצל: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 660 59
ואילך; וכן השם מרצעת אצל: אפעל ונווה (לעיל הערה 5), עמ' 99. אומנם השם יעפת איננו מתועד בפניקית, אולם הוא מתועד בעברית המקראית בצורת הזכר הן כווריאנט של השורש ע"ף (יגע, נלאה) והן כווריאנט של השורש עו"ף (לטוס). כלומר ניתן לראות ביעפת וריאנט פניקי של יעפה.

אלג'לאד (לעיל הערה 47), עמ' 56–57; ראו גם: סטרכ (לעיל הערה 51), עמ' 88. 60

הדוגמאות שלעיל ממחישות את מורכבותה של שאלת המוצא של הסיומת $\text{־}t$ בשמות הפרטיים מאדומיה. השורש יע"ף בדוגמה 20 נראה מבחינה מורפולוגית כווריאנט השמי הצפוני-מערבי, שכן חל בו המעקף $y < w$ בתחילת המילה (השורש הערבי המקביל הוא w^{cf}).⁶¹ אם כן במקרה זה ניתן להניח כי הסיומת $\text{־}t$ היא סיומת הנקבה הפניקית (או כנענית ארכאית, שכן המקבילה היהודאית או הארמית הרגילה אמורה להיות יעפה). לעומת זאת בדוגמה 21 מדובר ככל הנראה במילה ממקור ערבי,⁶² ולכן הסיומת היא חלק מן המורפולוגיה הערבית. ההכרעה בשאלת מקורה של הסיומת לא תמיד קלה. גם חשיבותה של דוגמה זו היא בהמחשת מקומם של הדיאלקטים המדוברים – במקרה זה פניקית וערבית – להבנת תמונת הלשון הכללית בתקופה הנדונה.⁶³

2.3 מורפוט-חביר: חילופי צורת יקטל עם המקור הנטוי (לקטל) גם בתחום התחביר באה לידי ביטוי הדינמיות הלשונית בשמות הפרטיים. שני שמות אלו הם שמות תיאופוריים הבנויים משם האל האדומי קוס + פועל מודלי:

22. יתפרק למקדה / גזירן / 2 / קוסינקם גזרן 2.

23. קוסלנצר / מרצעת / עבדאל (JA 40).

בדוגמה 22 צורת הפועל היא יקטל, צורה רגילה בשפות השמיות הצפוניות-מערביות. לעומת זאת בדוגמה 23 מופיעה במשבצת הפועל צורת המקור הנטוי לקטל. צורת המקור הנטוי המשמשת כצורה פרדיקטיונית מודלית היא אחד החידושים המובהקים של העברית המקראית המאוחרת לעומת העברית המקראית הקלסית.⁶⁴ לאחרונה טענתי כי חידוש זה בעברית המקראית המאוחרת הוא תוצאה של מגע לשוני אינטנסיווי בין הדיאלקט הכנעני היהודאי

61 ראו הערך יע"ף: HALOT, p. 421.

62 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 679.

63 לייטון טען כי השמות עם הסיומת $\text{־}t$ בעברית המקראית הם סממן ללשון כנענית ארכאית. ראו: לייטון (לעיל הערה 26), עמ' 199–230. ההבנה שמה שנראה ארכאי – היינו היסטורי – בשמות פרטיים עשוי להיות למעשה תוצאה של ייצוג שונה על הציר הגיאוגרפי (כלומר ייצוג של דיאלקט שונה) מוסיפה לנושא זה מורכבות חשובה. ראו עוד על כך בדיון להלן.

O. Cohen, *The Verbal Tense System in Late Biblical Hebrew Prose*, Winona Lake, IN 2013, pp. 221–236

(של אזור ירושלים) ובין הדיאלקט הפניקי (כלומר הכנענית של החוף הצפוני), אשר נהג גם במישור החוף הדרומי, עד השפלה.⁶⁵ כפי שהראה קרחמלקוב, השימוש בצורת המקור הנטוי בתפקידים פועליים המציינים משמעויות דומות לאלו של צורות שמשמשת בהן צורת יקטל מאפיין את הפניקית לכל אורך הדורות. כך למשל בדוגמה פניקית זו:

24. כל זבח אש אדמ לזבח (עתיד).⁶⁶

2.4 לקסיקון

בתערובת הלשונית המוצגת במגוון השמות מהאוסטרקונים האדומיים קיים אוצר מילים ייחודי לכל שפה בנפרד, בצד חפיפה בין השפות; מטבע הדברים אתמקד בדוגמאות שקיימת בהן הבחנה כזו.

2.4.1 אוצר מילים כנעני (יהודאי/פניקי)

מלבד רכיבים תיאופוריים (כגון יְהוּ, בעל), שאדון בהם להלן, מופיעות בקורפוס השמות שלנו מילים שניתן לאפיין כמילים כנעניות מובהקות, למשל יעפת, נתן, יתן.⁶⁷ כפי שטענתי לעיל, יע"ף הוא שורש שמי צפוני-מערבי (המקבילה הערבית היא וע"ף). מאחר שהשם יעף, בצורת הזכר שלו, מתועד בעברית המקראית (ישעיה נ' 4), שיערתי כי יעפת היא צורת הנקבה הפניקית של השם המופיע במקרא. הפעלים נתן ויתן (צורת נסתר, בניין קל, קטל) מאפיינים את היהודאית ואת הפניקית בהתאמה.⁶⁸ אומנם השורש נת"ן מופיע בארמית, אך הוא נמצא בתפוצה משלימה עם השורש יה"ב ולכן איננו מופיע בארמית בצורת קטל.⁶⁹ המילה יתן בשם בעליתן עשויה אומנם

O. Cohen, 'The Impact of Spoken Varieties on Literary Texts in Southern and Central Palestine during the Persian Period (538–332 BCE)', *JNSL*, 46/2 (Forthcoming)

Ch. R. Karahmalkov, 'The Periphrastic Future ;206 עמ' (57), לעיל הערה 57, *RSO*, 61 (1987), pp. 73–80

יעפת ראו לעיל בדוגמה 20; נתן+יתן ראו להלן בסעיף 2.5.

בנין (לעיל הערה 41), עמ' 94–96; קרחמלקוב (לעיל הערה 41), עמ' 114.

69 כך בארמית המקראית. ראו: רוזנטל (לעיל הערה 49), עמ' 51; וראו גם: סוקולוף (לעיל הערה 53), עמ' 362. לעומת זאת בארמית של יב, בצד השימוש הרגיל בשורש יה"ב בצורת קטל, יש מספר היקרויות של נתן בצורת קטל וכן שימוש רגיל בשורש זה בצורת יקטל. לשיטתי יש לפרש היקרויות אלו כהשפעה של הדיאלקט היהודאי על ארמית

להתפרש תיאורטית כצורת יקטל מהשורש נת"ן (ואז היא יכולה להיות גם מילה ארמית), אולם אני מקבל בעניין זה את דעתה של ירדני, שראתה בצורה זו צורת קטל. העובדה שהרכיב התיאופורי הוא פניקי ותפוצתו הרבה של שם זה בפניקית בצורת קטל מחזקות ניתוח זה.

2.4.2 אוצר מילים ערבי

בצד אוצר מילים אופייני לשפות הכנעניות מופיעות באוצר השמות מאידומיה מילים רבות הנושאות חותם אופייני לערבית. כך למשל בדוגמאות אלו:

25. ב 7 לתשרי בית / קוצי קוסידלי / והבו דלאל כל פעלן / תלתא (JA 71).

26. ב 4 לתמוז קוסעדר בר על קוס / מן ערבת חנורו / חס 10 / נתינא כתב (JA 405).⁷⁰

27. ב 6 לאב שנת 15 / ושיקאל קמח חנטן / ס 5 (JA 70).

והבו וחנורו הן מילים ערביות אופייניות, והן מייצגות אפוא גם לקסיקון ערבי וגם מורפולוגיה ערבית, כפי שהתברר לעיל בדיון במורפמה w-. המילה ושיק נגזרת מהשורש הערבי וש"ק שמשמעו: להביא, להעמיס.⁷¹

2.4.3 אוצר מילים ארמי

בתחום אוצר המילים, כמו בכל הקטגוריות האחרות, יש בקורפוס שלנו שמות מאוצר מילים ארמי אופייני, למשל:

28. קוסליתע לקוסכהל / נשיף ס 2 בס... ין (JA 286).

29. [ב ל] כסלו שנ[ת] 10 [+5 +] 1 [קוס] יתב [ה] יתי למסכנת מנקה / [קוס] יתב חס 7 ק 1 (JA 89).

בדוגמה 28 מופיעה צורת הפועל כהל, שהיא המקבילה הארמית של הפועל יכל היהודאי.⁷² ההבדל בין הארמית ובין העברית הוא שבעברית מופיע רק השורש

זו. וראו: פולמר (לעיל הערה 21), עמ' 641–642. לשיטתה של פולמר החילוף יה"ב/נת"ן בצורת קטל הוא חילוף קדום בארמית, והשימוש העקבי ביה"ב בצורת קטל מאוחר יותר.

70 ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 677, 680.

71 שם, עמ' 72.

72 J. Huehnergard and S. M. Olyan, 'The Etymology of Hebrew and Aramaic *ykl* 'to be able', *JSS*, 58 (2013), pp. 13–19

יכ"ל, ואילו בארמית משמשים שני השורשים: יכ"ל/כה"ל זה בצד זה. בדוגמה 29 מופיע הפועל הארמי יתב, המקביל לפועל ישב הכנעני.

2.5 חילופי רכיבים בשמות תיאופוריים זהים: יסוד תיאופורי + פועל בצורת קטל נסתר (to give)

תופעה לשונית אשר לוכדת בקליפת אגוז את הדרמה הלשונית-חברתית-אתנית-אמונית כולה, היא שמות תיאופוריים שהם זהים לחלוטין מבחינת המבנה אך שונים במרכיביהם. כל השמות שלהלן הם שמות המורכבים מיסוד תיאופורי + פועל בעבר בגוף נסתר (to give). אך למרות המבנה הזהה הרכיבים מציגים דינמיקה מורכבת:

- 30. קוסיבה ד/רקר/ד / ס 6 ק 1 (JA 34).
- 31. ענניה לקוסחנן ס 12 ק 1 / לקוסי?הב ס 6 ק 1⁷³ (JA 126).
- 33. קוסנתן 2 / ודו 2 / נתנבעל 2 (JA 41).
- 34. [] א / ישמעל / בעליתן (JA 136).
- 35. קוסנתן 2 / ודו 2 / נתנבעל 2 (JA 41).
- 36. עבד... מ 1 נתנמרן מ 1 (JA 532).
- 37. נתני קוסגד [?] / קוסידיע ק 2 (JA 112)⁷⁴.

הרכיבים התיאופוריים בדוגמאות אלו הם הרכיב האדומי קוס, הרכיב הפניקי/כנעני בעל, הרכיב הארמי מרן והרכיב היהודאי יי (> ייהו*). רכיבי הפועל הם הרכיב הארמי יתב (המציג את המעתיק השמי הצפוני-מערבי $Y < W$), הרכיב הערבי והב (המשמר את ה- W המקורית), הרכיב הפניקי יתן (גזרת פ"י) והרכיב היהודאי נתן (גזרת פ"נ).

נדמה כי קבוצת דוגמאות זו משקפת את התערובת הלשונית הבאה לידי ביטוי בדבריו של נחמיה: 'וּבְנֵיהֶם חָצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁר־דִּבְרֵי וְאֵינָם מְפִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכִלְשׁוֹן עִם וְעִם' (נחמ' יג 24). תמונת מצב זו עומדת כאמור בניגוד גמור לתמונת המצב העולה מן השפה המנהלית הארמית שבה כאמור מופיע רק הווריאנט הארמי יה"ב.⁷⁵

73 ראו את הדין אצל: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 706.
 74 לפי קריאתה של ירדני (שם), עמ' 120, הסימט יי בשם זה היא קיצור של השם התיאופורי ית-יהו.
 75 שם, עמ' 634.

2.6 חילופי רכיבים דיאלקטיים בתוך אותו השם שתי הדוגמאות בסעיף זה מציגות תמונת מצב המאתגרת ומרחיבה את גבולות הדגם המובחן והנאיבי של הדיאלקטים בעת העתיקה. בשמות שלהלן רכיבים המוכרים לנו מדיאלקטים מובחנים נכרכים זה בזה בשמות הנראים כתוצר של כור היתוך רב לשוני:

38. חלק חד כרם פלטי זי / גורי כרם פלטי זי רעו / חלקי קוסליתע.

39. ב 16 לאדר אחרי / שנת 2 חלפת בר סמוך / משח ק 2 ר 2 ת 1

(AO 11:2).

השם קוסליתע מורכב משלושה יסודות: (1) קוס – רכיב אדומי; (2) צורת המקור לקטל המשמשת בתפקיד פרדיקטיווי – רכיב מורפוטחבירי המוכר לנו הן מן הפניקית והן מן העברית המקראית המאוחרת;⁷⁶ (3) ככל הנראה השורש ית"ע.⁷⁷ הצעתה של ירדני לראות בשורש ית"ע את הצורה הארמית של השורש יש"ע היהודאי (redeem, save) מפתיעה.⁷⁸ הקושי הוא שמקבילתו הערבית של שורש זה היא וס"ע, ולכן היינו נוטים לומר כי מקורה של השי"ן העברית ב/*s/ פרוטו-שמית ולא בעיצור הבין-שיני הבלתי קולי /*t/, הנעתק בעברית ל/s/ ובארמית ל/t/. יתרה מזאת, בארמית אין תיעוד לשורש זה, והמשמעות redeem, save מובעת באמצעות השורש פר"ק, למשל: 'איפרוק מה דזבן אחוי' (he will redeem what his brother sold).⁷⁹ כלומר על פי פרשנות זו יש כאן וריאנט של דיאלקט כנעני שאינו מוכר לנו.

גם השם חלפת בר סמוך הוא דוגמה לכור ההיתוך הלשוני. שלא כבדוגמה הקודמת, שבה החילופים מתרחשים בתוך השם עצמו, בדוגמה זו מתרחשים החילופים בהצטרפותן של מילים ממקורות שונים. גם שם זה מורכב משלושה היסודות: (1) הסיומת at- בשם חלפת היא כאמור סיומת שמית צפונית-מערבית ארכאית; היא נפוצה מאוד בפניקית (שבה זו הסיומת היחידה לנקבה בנפרד ובנסמך; היא תיתכן ביהודה כסיומת ארכאית), וכן בערבית, שבה בצורת הנפרד יש חילופים בין הסיומת הארכאית at- ובין הסיומת הצעירה ביחס ā-;

76 ראו לעיל סעיף 2.3.

77 מבחינה מורפולוגית הצעתה של ירדני שהשורש בשם זה הוא ית"ע מתקבלת על הדעת.

ראו: ירדני (לעיל הערה 5), עמ' 510.

78 ראו הערך 'ישע', HALOT.

79 סוקולוף (לעיל הערה 53), עמ' 450.

(2) המילה בר, שהיא הצורה הארמית של המילה הכנענית בן; (3) השם סמוך, שאחד משני פירושו המקובלים הוא צורת הבינוני פעול היהודאית.⁸⁰ שמות אלו מצטרפים אל מכלול הנתונים שפרשנו כאן בחשיפת מורכבותה של תמונת הלשונות המדוברות בתקופה הנדונה.⁸¹ מכלול זה מחייב אותנו לגשת להבנת מציאות הלשון באופן מורכב יותר.

3. סיכום ודיון: חשיבותם של השמות הפרטיים להבנת מציאות הלשון בארץ ישראל בתקופה הפרסית

מן הדוגמאות שדנתי בהן בסעיפים הקודמים עולה תמונת מצב לשונית מורכבת ודינמית מאוד. הנתונים הללו מצטרפים למכלול עדויות ארכיאולוגיות מדרום ארץ ישראל בתקופה הפרסית, אשר הולכות ונחשפות בשני העשורים האחרונים. בחלקן המסכם של מאמר זה ברצוני להרים את נקודת המבט ולטעת את המורכבות הזו בהקשר רחב יותר. נקודת המוצא ההיסטורית להבנת המורכבות הלשונית בדרום ארץ ישראל בתקופה הפרסית צריכה להביא בחשבון את היחידות המנהליות בדרום הארץ ואת המגוון האתני של אוכלוסיית יחידות אלו. כאמור ממכלול העדויות הארכיאולוגיות והאפיגרפיות מתקופה זו עולה כי קיים מתאם בין שלוש היחידות המנהליות בדרום ארץ ישראל ובין שלושה רכיבים אתניים כנעניים מרכזיים: בדרום – רכיב כנעני (אדומי) וערבי שמקורו בעבר הירדן; במרכז – רכיב כנעני (יהודאי) שמקורו בשרידי היישוב שלאחר החורבן בשנת 586; ובחוף – רכיב כנעני (פניקי) שמקורו בחוף הצפוני, ואשר התפשט דרומה בעקבות השינויים הגיאוגרפיים שעבר האזור. ואולם כפי שמשופר בתנ"ך, וכפי שחושפים השמות שדנתי בהם במאמר זה, המציאות עצמה הייתה מורכבת הרבה יותר. עדויות מן המקרא ומן הממצא הארכיאולוגי

80 על הקושי בהגדרה המדויקת של המשקל בשמות אלו ראו: אפעל ונווה (לעיל הערה 5), עמ' 16. הם התלבטו שם בין המשקל qātūl (בינוני פעול בעברית) ובין qattūl.

81 להצעה להשוות תמונת מצב זו לתמונת המצב של הדיאלקטים הפלסטיניים הערביים המדוברים באותו מרחב היום, השוואה העשויה לעזור לנו לדמיין את מורכבותה של התמונה העתיקה, ראו: א' כהן ומ' חאמד, 'פרשת כינויי הגוף לנסתר ולנסתרת ושאלת טיבם ההיסטורי של שרידי העברית הכתובה מימי בית שני מתוך השוואה לערבית המדוברת במרחב הפלסטיני', מגילות, יד (תשע"ח-תשע"ט), עמ' 57-90.

מלמדות כי תהליכי הגירה, נישואי תערובת וקשרי מסחר הביאו ליצירת כור היתוך של כל הרכיבים הכנעניים הללו.

במאמר קודם טענתי כי מן העדויות ההיסטוריות מתברר כי מציאות הלשון בחלקיה הדרומיים והמרכזיים של ארץ ישראל הייתה מציאות רב לשונית, וכללה רכיבים אלו: (1) שפה אימפריאלית – פרסית (כתובה/מדוברת?); (2) שפה מנהלית – ארמית (כתובה/מדוברת?); (3) שפה קנונית (ביהודה) – העברית המקראית הקלסית (דיאלקט יהודאי ארכאי) (כתובה); (4) שלושה דיאלקטים מדוברים מרכזיים (לכל הפחות): (א) כנענית של עבר הירדן (אדומית) עם רכיב ערבי – הדיאלקטים המרכזיים המדוברים בדרום הארץ;⁸² (ב) כנענית מרכזית (יהודאית) – הדיאלקט המרכזי המדובר בהרי יהודה; (ג) כנענית של החוף הצפוני (פניקית) – הדיאלקט המרכזי המדובר לאורך החוף הדרומי ועד השפלה.⁸³

השוואה למציאות הלשון הפלסטינית המדוברת היום, שיש בה מערך מרכיבים דומה,⁸⁴ מראה כי היחסים שבין חלקים שונים אלו דינמיים מאוד, וכוללים זיקות לשוניות מסוגים שונים המתקיימות באותו המרחב בזמנית – למשל היחס שבין הדיאלקטים המדוברים עצמם, היחס שבין הדיאלקטים המדוברים ובין השפה הקנונית או היחס שבין הדיאלקטים המדוברים לשפה המנהלית. זיקות אלו אינן מוציאות האחת את חברתה אלא, כמו בכל מציאות לשונית, פועלות בעת ובעונה אחת ובאופן הדדי. השפעותיו המגוונות של כל אחד מן הרכיבים שלעיל על הרכיבים האחרים נבעו באופן ישיר מן הפונקציה שאותה הוא מילא.

כדי להבין את חשיבותה ההיסטורית של העדות הלשונית העולה ממכלול

82 נראה כי גם לשון חז"ל אמורה להיכנס לתוך תמונה מורכבת זו. את שאלת מיקומה ההיסטורי והגיאוגרפי המדויק של לשון חז"ל אני משאיר כשאלה פתוחה. ראו: מ' בר-אשר, מחקרים בלשון חכמים, א: מבואות ומחקרי לשון, ירושלים תשס"ט, עמ' 6-9. באשר למיקומה הגיאוגרפי של לשון חז"ל באזור השפלה ראו: ד' טלשיר, 'העברית בימי הבית השני – בית גידולה וגלגוליה', מ' בר-אשר, וד' רוזנטל (עורכים), מחקרי תלמוד, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 284-301. על כל פנים אני מניח כאן כי מרכיבים לשוניים המופיעים בעברית המקראית המאוחרת, ושיש להם זיקה ללשון חז"ל, משקפים גם הם מגעים לשוניים בין הדיאלקטים המדוברים בני התקופה.

83 כהן (לעיל הערה 20).

84 כהן וחאמד (לעיל הערה 81).

השמות הפרטיים שבקורפוס האוסטרקונים יש להבין בראש ובראשונה את שאלת הפונקציה החברתית של השם הפרטי. לשם הפרטי יש חלק חשוב בעיצוב זהותו של האדם ובהגדרתה;⁸⁵ הוא מגדיר את שייכותו של אדם לקבוצה חברתית מסוימת ובכך הוא ממלא תפקיד איקוני-מסמן.⁸⁶ במציאות הרב לאומית והרב לשונית הדינמית ששררה בתקופה הנדונה סימן השם הפרטי את בעל השם כמתייחס אל חלק מסומן מתוך המכלול.

סיפור בדוי עשוי להמחיש טענה מופשטת זו: במסגרת ההתפשטות הפניקית דרומה בתקופה הפרסית עגן בעליתן, סוחר פניקי שנהג להפליג עם סחורתו לאורך חופי הים התיכון, בעיר אשקלון. לאחר מספר שנות התבססות בעיר והרחבת תחומי המסחר שלו לשפלה ולדרום הארץ, הוא ביסס את העסק שלו באמצעות קשרי חיתון עם שותפו האדומי, קוסנצר. השניים סיכמו את תנאי החתונה של בעלסמך, בנו של בעליתן, עם בתו של קוסנצר. התשובה על השאלה איזו שפה דיברו ילדיהם של אותו זוג כבר נתונה לנו בדברי נחמיה – בפרפרזה: בניהם חצי מדברים אשדודית ואינם מכירים לדבר אדומית וכלשון עם ועם. במינוח בלשני יותר היינו אומרים שילדיהם שיקפו בשפתם תמונת מצב של מגע לשוני אינטנסיווי בין שני דיאלקטים כנעניים מדוברים.⁸⁷ בעלסמך עצמו, שעזב את בית אביו ועבר להתגורר סמוך לבית חותנו, התחיל אף הוא ברבות השנים לדבר באופן שונה מעט מזה שהורגל אליו בילדותו באשקלון. אולם כאשר נולד לו בנו עלתה ביתר שאת שאלת הזהות האתנית, ולמרות הפצרותיה של אשתו שהילד יקבל שם אדומי כמו כל אחיה, התעקש בעלסמך כי שמו של הילד יהיה יתנבעל, כמחווה לשם אביו.

כיצד יש לגשת אפוא להערכת הממצא הלשוני העולה מן השמות הפרטיים ולהגדרתו? פעמים רבות נטען במחקר ששמות פרטיים מייצגים באופן מובהק

85 סקירת מחקר מקיפה על נושא זה ראו למשל: M. Rom and O. Benjamin, *Feminism, Family, and Identity in Israel, Women's Marital Names*, New York 2011, pp. 1–13

86 ראו למשל: W. van Langendonck and M. van de Velde, 'Names and Grammar', C. Hough (ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*, Oxford 2016, pp. 17–39

87 תמונה כזו של מגע לשוני אינטנסיווי בין דיאלקטים מדוברים של אותה השפה ניתן לראות כיום במרחב הפלסטיני. ראו למשל: א' זועבי, 'הדיאלקטים הערביים של נצרת והסביבה: פונולוגיה מורפולוגיה ואוסף של טקסטים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ד.

לשון ארכאית.⁸⁸ הסיפור הבדוי שסיפרתי מדגים תמונת מצב מורכבת יותר, שקשורה באופן מהותי בשאלת הפונקציה החברתית של השם הפרטי. בהנחה שהתפקיד המרכזי של השם הוא עיצוב הזהות האתנית, החברתית והאמונית, נראה כי הציר הדיאלקטי משמעותי לא פחות מזה ההיסטורי. הציר הדיאלקטי בא לידי ביטוי מוחשי בייחוד במצבים של רב לשוניות ורב לאומיות המשקפים תהליכים מואצים של הגירה ונישואי תערובת, כפי שהיה בתקופה הפרסית בדרום ארץ ישראל. הדברים הללו אינם מוציאים לחלוטין מן החשבון את הציר ההיסטורי. לשיטתי הציר ההיסטורי בא לידי ביטוי במציאות היסטורית סטטית יותר של חברה הומוגנית, אשר בונה את חייה סביב קנון טקסטואלי מקודש אחד. במציאות כזו – כמו בחברות הערבית והיהודית כיום – יש בה טקסט קנוני המציב דגם שפה ארכאי, ייתנו שמות ארכאיים במתאם עם השפה הקנונית.

בתחילתו של דיון זה טענתי כי העדות הלשונית העולה מן השמות הפרטיים באדומיה יש בכוחה גם להאיר באור חדש את הכוחות הלשוניים שעיצבו את העברית המקראית המאוחרת שנכתבה ביהודה בתקופה זו. על סמך הנאמר כאן ועל סמך עדותו של נחמיה על המצב הלשוני בזמנו, אפשר להניח כי לא רק באדומיה אלא גם ביהודה, שכנתה מצפון, התקיימה מציאות לשון שהכילה מספר דיאלקטים כנעניים מדוברים. כאשר התלונן נחמיה כי בני יהודה אינם יודעים לדבר יהודית, הוא שיקף אידיאה מסוימת באשר למהותה של אותה יהודית. מן הסתם השפה שעליה הוא קונן היא הדיאלקט היהודאי שבו כתוב הקנון, כלומר התורה.⁸⁹ במילים אחרות, נחמיה תיאר מציאות לשונית דיגלוטית, ששרר בה מתח בין רובר מדובר ובין רובר קנוני באותה השפה, בדומה לדגם הדיגלוטי הערבי. המחקר החברתי בלשני על קהילות דיגלוטיות פורח בעשורים האחרונים. בעקבות עבודתו של בדאוי על המצב הלשוני במצרים,⁹⁰ נוטים חוקרים רבים להגדיר את הלשון הקנונית הערבית (פצחה) ואת הדיאלקטים המדוברים (עמיאה) כשני קטבים מופשטים של רצף אחד,

88 לייטון (לעיל הערה 26); הספר כולו מוקדש לשאלת הארכאיות בשמות המקראיים.

89 על תהליך הקנוניזציה במהלך תקופת בית שני ראו: מ' רהן, האסופה המקראית: תהליכי הגיבוש עד סוף ימי בית שני ושינוי הצורה עד מוצאי ימי הביניים, א–ב, ירושלים תשנ"ו–תשס"ד. עוד על היחס שבין הפצחה לעמיאה ראו: כהן והאמד (לעיל הערה 81).

90 S. Badawi, *Mustawayāt al-ʿarabiyya al-muʿāsira fi Miṣr*, Cairo 1973

בניגוד לתפיסה המסורתית שראתה בהם שתי מהויות מובדלות.⁹¹ לפי הארי יש לרצף זה שני קטבים אידיאליים – האקרולקט (פוצחה) והבזילקט (עמיאה), וביניהם קיים רצף של וריאנטים ששני הקטבים מתמזגים בהם במידות שונות; הוא כינה רצף זה 'מזולקט'. לשיטתו של הארי הפונקציה של הטקסט או של הדיבור חשוב בקביעת מיקומו על הרצף הלשוני לא פחות מאשר המתח שבין הלשון הכתובה למדוברת.⁹² ניתן להחיל את גישתו של הארי על מצב העניינים המשוער בדרום ארץ ישראל בתקופה הפרסית, ולשער כי טקסטים כגון דברי הימים ועזרא ונחמיה, שנכתבו מתוך מודעות לקנון ובזיקה אליו, ניסו להתקרב בלשונם לקוטב האקרולט ברצף זה, בעוד שטקסט פילוסופי חתרני כמו קוהלת מתמקם רחוק יותר מקוטב זה.⁹³

על פי מכלול העדויות ההיסטוריות ניתן לומר כי בצד הבדלים בדומיננטיות של כל רכיב לאומי בכל אחת משלוש היחידות המנהליות בדרום ארץ ישראל, היו ביניהן גם קווי דמיון. המרכזי שבהם הוא הדמיון בשאלת הרב לאומיות האתנית, ומכאן גם כור ההיתוך של השפות הכנעניות שאפיין את כל שלוש היחידות. הוספת הרקע ההיסטורי הזה למציאות הדיגלוטית שבה נכתבה העברית המקראית המאוחרת ביהודה מעלה כי במקרה זה, כמו במקרה של הדיגלוסיה הערבית, שאלת הפונקציה של הטקסט חשובה ביותר. התפקיד של השמות הפרטיים כמעצבים וכמייצגים של זהות חברתית, לאומית ואמונית, ממקם את לשונם קרוב יותר לקוטב הבזילקט ברצף זה. לפי שעה אין ברשותנו קורפוס של אוסטרקונים יהודאיים מקבילים לקורפוס מאדומיה. עם זאת ניתן להישען על הדמיון המשוער בין שני קורפוסים כאלה ולהניח תמונה מלאה יותר של מצב העניינים הלשוני ביהודה בימי בית שני, כמודגם בתרשים:⁹⁴

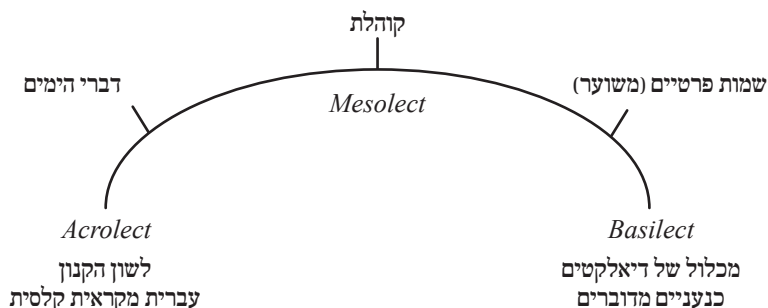
91 B. Hary, 'The Importance of the Language Continuum in Arabic Multiglossia',
A. Elgibali (ed.), *Understanding Arabic: Essays in Contemporary Arabic
Linguistics in Honor of El-Said Badawi*, Cairo 1996, pp. 69–90

92 כהן (שם).

93 כהן (לעיל הערה 65).

94 אילו הגיע לידנו קורפוס שמות מקיף מיהודה בתקופה זו כמו זה שהתגלה באדומיה, אני מניח כי תמהיל הרכיבים שהיו משתקפים בשמות הפרטיים היה שונה מבחינה מספרית בין שתי היחידות המנהליות. אולם בהמשך לדבריו של נחמיה ניתן לשער כי עצם ריבוי הרכיבים הכנעניים היה דומה בשני הקורפוסים.

הרצף הלשוני של היהודאית בתקופת בית שני

תמונת הלשון העולה ממכלול השמות הפרטיים מאדומיה היא לשיטתי שיקוף נאמן של מציאות הלשון המדוברת שעליה התלונן נחמיה. מקורפוס זה עולה תמונת מצב של מגע לשוני אינטנסיבי בין מספר דיאלקטים כנעניים מדוברים קרובים זה לזה (בתוספת ערבית מדוברת ושפת המנהל הארמית). עדות זו חשובה משום שלדיאלקטים הכנעניים המדוברים היה חלק מרכזי בעיצוב העברית המקראית המאוחרת, ויש להביאם בחשבון בבואנו לתאר לשון זו.

ד"ר אוהד כהן, החוג ללשון העברית, אוניברסיטת חיפה, שדרות אבא חושי 199, הר הכרמל, חיפה 3498838
ohadcohen@univ.haifa.ac.il